

**ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ Հ. Մ.

Խորհրդային Միության և համաշխարհային սոցիալիստական համակարգի փլուզումը, նորանկախ պետությունների առաջացումը աշխարհում ստեղծեցին նոր իրավիճակ, ուժերի նոր հարաբերակցություն, երկրների, պետությունների փոխհարաբերությունների ու զարգացման համար նոր հնարավորություններ և ուղիներ:

Առանց չափազանցության՝ այդ երևույթը համաշխարհային նշանակություն ունեցող խոշոր աշխարհաքաղաքական իրադարձություն է, որով երկար ժամանակ կանխորոշվում են աշխարհում կատարվող զարգացումներն ու գործընթացները: Այդ դարակազմիկ, խոշոր փոփոխությունների շարքում անչափ կարևոր են հասարակական-քաղաքական կյանքի այն նոր գործընթացները, որոնք գլխավորապես վերաբերում են նորանկախ երկրներին և ընդգրկում այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են ամբողջատիրական համակարգից ժողովրդավարության անցումը ազատական տնտեսաձևի, շուկայական հարաբերությունների և ազատ մրցակցության զարգացումը, միակուսակցական համակարգից բազմակուսակցության անցումը, անհատի ազատությունը և բազմաթիվ նոր արժեքների որդեգրումը, որոնք սերտորեն առնչվում և կապված են աշխարհում կատարվող նոր գործընթացների՝ երկրների, պետությունների սերտաճման (ինտեգրման), համաշխարհայնացման (գլոբալիզացիա) և այլնի հետ:

1980-ական թթ. կեսերին ԽՍՀՄ-ում սկսված այսպես կոչված գորբաչովյան «վերակառուցման» քաղաքականությունը ենթադրում էր, որ երկրում հասունանում էին այնպիսի նոր երևույթներ, որ նախկին ձևով երկիրը կառավարել այլևս հնարավոր չէր, քանզի այն խոչընդոտում էր դրա զարգացմանը: Երկրում ձևավորվում էր մի նոր սերունդ, հասարակական մտածողության մի նոր մակարդակ, որն այլևս չէր ցանկանում ապրել իր դարն ապրած արժեքներով, ամբողջատիրական համակարգով, որոնք սահմանափակում, արգելում էին ազատ խոսքը, միտքը, մտածողությունը, քաղաքական այլախոհությունը, բազմակարծությունը (պլյուրալիզմ), ժողովրդավարական արժեքները և այլն:

Ժողովուրդների ձգտումը դեպի կառավարման առաջավոր ձևերը, մարդկային համագործակցության ազատ, ժողովրդավարական հարաբերություններն ունեն խոր արմատներ, ակունքներ և որոշակի ավանդույթներ:

Ինչպես գրում է ամերիկյան նշանավոր քաղաքագետ Ռոբերտ Դալը, հնագույն ժամանակներից սկսած՝ մարդիկ մտածել են քաղաքական այնպիսի համագործակցության մասին, որի անդամները քաղաքական հարաբերություններում մեկը մյուսի նկատմամբ վերաբերվում են որպես հավասարների, հավասար իրակա-

նացնում են գերագույն իշխանությունը և տիրապետում են այն բոլոր հնարավորություններին, միջոցներին (ռեսուրսներ) և ինստիտուտներին, որոնք անհրաժեշտ են ինքնակառավարման համար¹:

Եվ չնայած այն հանգամանքին, որ ժողովրդավարական կառավարման դրսևորումներն իրենց արտացոլումն են գտել դեռևս Ք.ա. V դարում, հին հունական և հռոմեական քաղաք-պետություններում, որոնք մարդկային քաղաքական հնարավորությունների զարգացման համար դարաշրջանային երևույթ էին, այնուամենայնիվ, փոքրիկ հյուլե և չնչին փոքրամասնություն էին ողջ մարդկության մասշտաբների համեմատ: Այդ բոլորով հանդերձ՝ մարդկության զարգացումը, նրա ողջ պատմությունը վկայությունը և ապացույցն է այն կարևոր գործոնի, որ անցումը դեպի կառավարման ժողովրդավարական սկզբունքների՝ համամարդկային ձգտում է:

Այսօր էլ արդիական է հնչում Աբրահամ Լինկոլնի հանրահայտ ձևակերպումը դեմոկրատիայի մասին, ըստ որի, ժողովրդավարությունը՝ ժողովրդի կառավարումը ժողովրդի կողմից և ժողովրդի համար, որը երբեք չի վերանա Երկրի երեսից², դարձել է կարծես թե գրեթե բոլոր երկրների համար դրան ձգտելու և դրան հասնելու չափանիշ:

Հասարակության կառավարման ժողովրդավարական համակարգը սերտորեն կապված է քաղաքական կուսակցությունների, աշխարհում տեղի ունեցող քաղաքական նոր գործընթացների, նոր փոփոխությունների հետ:

Այդ իմաստով մեր հանրապետության քաղաքական կյանքը այսօր խորապես տարբերվում է ոչ վաղ անցյալի կյանքից: Դրան բնորոշ են միանգամայն նոր երևույթներ, նոր արժեքներ, որոնք անհամատեղելի և անընդունելի են այն ժամանակաշրջանի հետ, երբ խորհրդային կյանքի բոլոր նորմերը, հասարակական-քաղաքական կյանքի բոլոր գործընթացները ղեկավարվում էին միանգամայն այլ կանոններով, այլ սկզբունքներով, որոնցից շեղվելը համապատասխան մարմինների կողմից գնահատվում էր բավական խտացված գույներով՝ շատ հաճախ ընկնելով ծայրահեղությունների մեջ:

Ահա թե ինչու նորանկախ մեր հանրապետության քաղաքական կյանքի անժխտելի ձեռքբերումներից մեկը՝ դեռևս շատ անկատարություններով, թերություններով հանդերձ, ամբողջատիրական, միակուսակցական համակարգից ժողովրդավարության և բազմակուսակցականության անցումն է, հայ ավանդական կուսակցությունների հայրենիք վերադառնալն է, նրանում ազատ գործելու հնարավորությունն է, հանրապետության կյանքին ակտիվորեն մասնակցելն է և այլն:

Չնայած քաղաքական կուսակցությունների պատմությունը խոր ակունքներ և անցյալ չունի՝ ընդամենը մի քանի դար, այնուամենայնիվ, դրանք մարդկային քաղաքակրթության կարևորագույն նվաճումներից են և ժամանակակից հասա-

¹ Տե՛ս **Даль Р.**, *Демократия и ее критики*, М., РОССПЭН, 2003, с. 7.

² Նույն տեղում, էջ 358 (տե՛ս նաև «Ինչ է ժողովրդավարությունը», Միացյալ Նահանգների Տեղեկատվական Ընկերություն, հուլիս, 1992, էջ 4):

րակական-քաղաքական կյանքի անհրաժեշտ, անբաժանելի ինստիտուտներից և ձեռքբերումներից:

Քաղաքական կուսակցությունը հասարակական-քաղաքական կազմակերպություն է, որը պայքարում է քաղաքական իշխանության համար, ինչպես նաև մասնակցում քաղաքական իշխանության կայացմանը:

Քաղաքական կուսակցությունների ձևավորմանը նախորդել է քաղաքական խմբերի մրցակցությունը, որոնք համախմբվել են ազդեցիկ ընտանիքների կամ էլ ճանաչված լիդերների շուրջ, որն էլ երկար ժամանակ քաղաքական պատմության կարևոր գծերից և առանձնահատկություններից մեկն է:

Ինչ վերաբերում է ժամանակակից քաղաքական կուսակցություններին այն իմաստով, ինչը մենք այսօր ընկալում ենք, ապա դրանք առաջացել են Եվրոպայում և ԱՄՆ-ում XIX դ. սկզբին: Ինչ խոսք, կուսակցությունների ձևավորումը բարդ գործընթաց է. սկզբնական շրջանում դրանք ձևավորվել են ընտրությունների ժամանակաշրջանում և չեն ունեցել իրենց մշտական տեղական կազմակերպությունները, չեն հրավիրել իրենց մշտական համագումարները, կոնֆերանսները, չեն ունեցել կուսակցական խիստ կարգապահական կանոններ:

Նման կանոններով կուսակցությունների հանդես գալը կապված է Եվրոպայում XIX դ. առաջին կեսին կազմակերպված բանվորական զանգվածային շարժումների հետ: «Քաղաքական կուսակցություններ» հասկացությունը փաստորեն հանդես է եկել XIX դ. ներկայացուցչական ինստիտուտների և ընտրական իրավունքի տարածման հետ: Իսկ արդեն XIX դ. վերջին քաղաքական կուսակցությունները դարձան երկրի, հասարակության քաղաքական կյանքի կարևորագույն և անբաժանելի մասերից մեկը: Օրինակ, եթե 1861 թ. Մեծ Բրիտանիայում պառլամենտական ընտրություններին կուսակցությունները ընդհանրապես չեն մասնակցել, ապա արդեն մոտ մեկ դար հետո՝ 1951 թ., երկրի բարձրագույն իշխանական կառույցներում չի ընտրվել ոչ մի հավակնորդ, որը կախված չլիներ որևէ կուսակցությունից:

Պատմագիտության մեջ որոշակի ճանաչում է ստացել քաղաքական կուսակցությունների առաջացման ժամանակագրական պարբերացումը, որն ավելի շատ կապված է գաղափարական կողմնորոշման հետ: Օրինակ, ընդունված է ասել, որ լիբերալիզմը (ազատականությունը) և լիբերալ կուսակցություններն առաջացել են ֆեոդալական կարգերի դեմ պայքարում:

Եվրոպայում XIX դ. կեսերին լիբերալները, փաստորեն, առաջիններից մեկն էին, որոնք ստեղծել են սեփական գաղափարախոսությամբ իրենց կուսակցությունները, ինչպես նաև իրենց ֆրակցիաները խորհրդարանում: Նման կուսակցություններից էին առաջադիմականները Գերմանիայում, լիբերալները Բելգիայում, պահպանողականները Անգլիայում՝ «Պահպանողական ակումբ» անունով և այլն: Եվ եթե սկզբում նրանք իրենց նույնիսկ կուսակցություն չէին անվանում, այլ ավելի շատ համախոհների միավորումներ էին, ապա ընտրական իրավունքի հետագա ընդլայնումը դարձավ անհրաժեշտություն՝ կազմակերպորեն էլ ավելի ամրապնդելու կուսակցությունները:

Ֆրանսիական հեղափոխությունը բեկումնային ժամանակաշրջան է, բեկումնային փուլ ֆեոդալիզմից կապիտալիզմին անցնելու համար և նաև մեծ ազդակ՝ Եվրոպա մայրցամաքում տարբեր բնույթի պահպանողական խմբավորումների առաջացման համար, որոնք XIX դ. երկրորդ կեսին և XX դ. սկզբներին ձևավորվեցին որպես պահպանողական կուսակցություններ՝ ի հակակշիռ լիբերալ կուսակցությունների: Իսկ արդեն բանվորական կուսակցություններն առաջացան կապիտալիստական համակարգի դեմ պայքարում, ագրարային կուսակցությունները հանդես եկան որպես ինդուստրիալ զարգացմանը հակակշիռ, քրիստոնեական կուսակցությունները՝ հակակղերական շարժումների դեմ պայքարում, կոմունիստական կուսակցությունները՝ սոցիալ-դեմոկրատների դեմ պայքարում և վերջապես ֆաշիստական կուսակցությունները՝ ընդհանրապես դեմոկրատիայի դեմ պայքարում և այլն:

Դժվար չէ ընկալել, որ կուսակցությունները հանդես են եկել որպես հասարակության որոշակի սոցիալական խավերի, խմբերի շահերի պաշտպաններ: Միաժամանակ հարկ է նաև ընդգծել, որ կուսակցությունները հանդես են եկել տվյալ ժողովրդի համար պատմական կարևոր, բեկումնային ժամանակաշրջանում, երբ երկրի, ժողովրդի առջև ծառացած են եղել կարևոր, բարդ խնդիրներ: Առաջին զանգվածային քաղաքական կուսակցությունը 1861 թ. Անգլիայում ձևավորված լիբերալների կուսակցությունն էր:

XX դ. ավարտին և 21-րդ դարի սկզբին աշխարհի ավելի քան 190 երկրներում հաշվվում էր 1000-ից ավելի կուսակցություն, իսկ Ռուսաստանում XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբին փաստացի գործում էին մոտ 300 կուսակցություններ թե՛ համառուսական և թե՛ ազգային մասշտաբներով³: Եվ քանի որ բոլշևիկյան իշխանությունը անհանդուրժող էր այլախոհության, բազմակարծության և մյուս քաղաքական կուսակցությունների, ուժերի նկատմամբ, ուստի խորհրդային կարգերի առաջին իսկ տարիներից ամեն ինչ արվեց երկրում բազմակուսակցականությունը վերացնելու և միակուսակցական համակարգ հաստատելու համար: 1918 թ. սկսած՝ Ռուսաստանում հիմք է դրվում միակուսակցական համակարգի ստեղծման համար, չնայած դեռ որոշ ժամանակ քաղաքական կուսակցությունների համակարգը շարունակում էր գործել, բայց երբ Ի. Ստալինը առաջ քաշեց այն թեզը, որ միակ կուսակցությունը, որի պատմությունը արժանի է ուսումնասիրման, ՀամԿ(բ)Կ-ն է, իսկ մյուս բոլոր կուսակցությունները իրենց ծրագրային մարտավարական հարցադրումներով, ինչպես նաև այն դերով, որ նրանք խաղացել են Ռուսաստանի պատմության մեջ, հետադիմական են, հետևաբար դրանց հատուկ ուսումնասիրման անհրաժեշտությունը չկա, իսկ բոլշևիկյան կուսակցությունն էլ փորձի հարստությամբ իրեն հավասարը չունեք⁴, ուստի երկրում լիովին տիրապետող դարձավ միակուսակցական համակարգը, որի կառավարման սկզբունքներին ենթարկվում էին երկրի թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին քաղաքականության բոլոր ոլորտներն ու բնագավառները:

³ Տե՛ս *Политические партии России: история и современность, М., РОССПЭН, 2000, с. 9.*

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 11-12:

Միութենական հանրապետություններում գործող կոմունիստական կուսակցությունները խստորեն հետևում և կատարում էին ԽՄԿԿ-ի որոշումները, որը յուրօրինակ նվիրվածություն էր կենտրոնական իշխանությունների նկատմամբ: Բացառություն չէր նաև Հայաստանի կոմկուրը, նրա կուսակցական ղեկավարությունը: Ամեն մի շեղում կուսակցական գծից արժանանում էր խիստ գնահատականի՝ ընդհուպ մինչև «Ժողովրդի թշնամի» որակավորումը և դրանից բխող հետևանքները: Հասկանալի է, որ նման պայմաններում խոսել այլախոհության, բազմակարծության մասին, անիմաստ է և լուրջ չէ:

Բայց քանի որ հասարակական-քաղաքական կյանքը զարգանում է և ունի իր օրենքները, ուստի վաղ թե ուշ, նման համակարգը պետք է ապրեր ճգնաժամ և իր տեղը զիջեր նոր համակարգին, որին բնորոշ են նաև բազմակուսակցականությունը, խոսքի ազատությունը, այլակարծությունը, արժեքներ, որոնք բնորոշ են ժողովրդավար և բնականոն կարգերով ապրող ու զարգացող երկրներին:

Նման իրավիճակ ստեղծվեց նաև մեր հանրապետությունում ԽՍՀՄ-ի փլուզման ժամանակ՝ 1980-ական թվականների վերջին և 90-ականների սկզբներին: Եվ քանի որ ԽՍՀՄ-ի փլուզումը ուղեկցվում էր թե՛ բուն Ռուսաստանում և թե՛ միութենական հանրապետություններում հասարակական-քաղաքական կյանքի ակտիվացմամբ, ուստի քաղաքական կուսակցությունների հանդես գալը դառնում էր պատմական անհրաժեշտություն՝ գլխավորելու ժողովրդի, հասարակության տարբեր խավերի պայքարը, դրան տալու կազմակերպված, նպատակային բնույթ: Նման ժամանակները յուրաքանչյուր ժողովրդի համար համարվում են «աստեղային», երբ նա ավելի քան համախմբված, միասնական է հանդես գալիս և պատրաստ է զոհաբերությունների՝ նպատակին հասնելու համար: Նման պատմական պահ մեր ժողովրդի համար Արցախյան շարժումով սկսված համա-ժողովրդական պայքարն էր, որի ծավալման համար նպաստավոր պայմաններ էին ստեղծվել գորբաչովյան «վերակառուցման» քաղաքականության հետևանքով, երբ երկիրը, նրա ներքաղաքական ղեկավարությունը գիտակցում էր, որ նախկին կառավարման համակարգը սպառել է իրեն և երկիրը հասցրել ճգնաժամի, իսկ միակ ելքը շատ այլ վերափոխումների հետ նաև ժողովրդավարության և ազատ շուկայական հարաբերություններին անցումն էր, իրավական պետության ստեղծումը և մի շարք այլ նոր արժեքների որդեգրումն ու հաստատումը: Անառարկելի է նաև, որ անցումը ժողովրդավարության, իրավական պետության, քաղաքացիական հասարակարգի, ենթադրում է նաև քաղաքական կուսակցությունների ազատ գործունեություն, յուրաքանչյուր քաղաքացու կողմից իր կարծիքը ազատ արտահայտելու լայն հնարավորություն և այլն:

Հայաստանի Հանրապետությունում այդ իրավունքները իրավական ուժ ստացան, երբ հանրապետության նորընտիր Գերագույն խորհուրդը 1990 թ. օգոստոսի 23-ին ընդունեց Հռչակագիր, որի ոգուց էլ բխող դրույթներին համապատասխան՝ 1991 թ. փետրվարի 26-ին ընդունվեց օրենք՝ «Հասարակական-

քաղաքական կազմակերպությունների մասին»⁵, որում տրված են այն հիմունքները, սկզբունքները, որոնց հիման վրա հանրապետությունում կարող էին ձևավորվել և գործել հասարակական-քաղաքական կազմակերպություններ, քաղաքական կուսակցություններ: Առանց չափազանցության դա փաստորեն նոր երևույթ էր և նոր ժամանակաշրջան էր նշանավորում մեր ժողովրդի, մեր երկրի պատմության մեջ, երբ այն կարող էր երկար տասնամյակներ ամբողջատիրական, միակուսակցական համակարգով ապրելուց հետո անցում կատարել դեպի նոր բազմակուսակցական համակարգի: Հանրապետությունում քաղաքական կյանքի նման ակտիվությունը, ժողովրդավարական հոծ զանգվածների վիթխարի ալեկոծությունը, որը պայմանավորված էր նաև ազգային հարցով, նոր երևույթ էր, ինքնաբուխ, հաճախ ինքնակազմակերպվող երևույթ, որի պատմության ուսումնասիրումը ժողովրդին, ներկա և հետագա սերունդներին գիտական ճշմարտությամբ ներկայացնելը անչափ կարևոր է և արդիական:

Հարկ է ասել նաև, որ համաշխարհային պատմության հարուստ փորձը հաստատում է, որ քաղաքական կուսակցություններն իրենց գործունեությամբ կարող են երկակի դեր խաղալ, նպաստել երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքի կայունությանը, քաղաքական հանդուրժողական մթնոլորտի ստեղծմանը և հակառակը՝ երկրում ստեղծել քաղաքական լարված, անհանդուրժող մթնոլորտ, քաղաքական տարբեր ուժերին, խավերին, դասերին հակադրել միմյանց, թշնամանք սերմանել և այդ ամենը նույնիսկ հանգեցնել քաղաքացիական պատերազմի, ընդհարումների և այլն: Պայքարի այդ դժվարին և դաժան փորձով անցել են աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներն ու ժողովուրդները: Բացառություն չենք նաև մենք, մեր ժողովուրդն ու նրա պատմությունը: Առավել ևս 20-րդ դարը այդ ամենի լավագույն ապացույցն է:

Քաղաքական միտքն ընդունում է, որ ժողովրդավարական հասարակարգում, որին ձգտում են միլիոնավոր շարքային մարդիկ, հասարակական-քաղաքական կյանքը ծնում է գաղափարական, քաղաքական կողմնորոշման երեք հիմնական ձևեր՝ պահպանողական, լիբերալ և արմատական-ընդդիմադիր: Նրանցից յուրաքանչյուրը քաղաքական կուսակցությունների, հասարակական-քաղաքական ուժերի, խավերի միջոցով պայքարում է իր քաղաքական գծի իրականացման համար:

Յուրաքանչյուր կուսակցություն ցանկանում է իր դավանած գաղափարախոսության միջոցով ազդել ժողովրդական զանգվածների վրա, նրանց գրավել իր կողմը և քարոզչության միջոցով բարձրացնել նրանց քաղաքական ակտիվությունը: Նման ակտիվություն և քարոզչություն հատկապես դրսևորվում է ընտրությունների, հանրաքվեների ժամանակ, ժողովրդի, երկրի համար բախտորոշ շատ հարցերի լուծման ժամանակ և այլն: Օրինակ, Մեծ Բրիտանիայում ընտրություններին մասնակցում է ընտրողների մոտավորապես 75%-ը, ԱՄՆ-ում՝ 53%-ը:

⁵ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենքների ժամանակագրական ժողովածու (1990-1995 թթ.), Ե., 1995, էջ 9-10, 115-118:

Մեր հանրապետությունում խորհրդարանական ընտրություններին մասնակցում է ընտրողների միջին հաշվով ավելի քան 60%-ը, իսկ ասենք, այնպիսի կարևոր հարցում, ինչպիսին 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ի անցկացված անկախության հանրաքվեն էր՝ 95%-ից ավելին⁶։ Այս թվերը չեն նշանակում, որ մարդիկ նույնպիսի ակտիվությամբ էլ մասնակցում են երկրի ամենօրյա հասարակական-քաղաքական կյանքին։ Օրինակ, Մեծ Բրիտանիայում քաղաքականությամբ հետաքրքրվում է բնակչության 20%-ը, իսկ 8%-ը կուսակցության անդամներ են, 2%-ը՝ կուսակցության ակտիվիստներ։ Իսկ դա նշանակում է, որ ամենօրյա հասարակական-քաղաքական կյանքով կարող է զբաղվել բնակչության փոքր՝ գործիմաց մասը, այդ գործում փորձված, թրծված և խոր գիտելիքներ, ունակություններ ունեցող մարդիկ, որոնք որոշակի ճանաչում ունեն և հեղինակություն են վայելում նաև հասարակության լայն խավերի շրջանում։ Այդ իմաստով քաղաքական կուսակցությունները, լինելով հասարակության քաղաքական կյանքի անբաժանելի մասերից, իրենց ներդրումն են կատարում երկրի ժողովրդավարացման և քաղաքական մշակույթի ձևավորման գործում, ընդհանրապես հասարակության քաղաքական կյանքի ակտիվացման գործում, երբ միլիոնավոր մարդիկ ներքաշվում են երկրի, ժողովրդի համար բախտորոշ հարցերի լուծմանը։

Պատմական նման վճռորոշ վիճակ ստեղծվեց մեր հանրապետությունում անկախության և Արցախի ազատագրման համար պայքարի ժամանակաշրջանում։

Ընդհանրապես, պատմական որոշակի փուլերում միշտ էլ հանդես են գալիս որոշակի ուժեր, որոնք, ինչպես ասում են, դառնում են պատմության կրողը, իրենց վրա մեծ առաքելություն վերցնելով, կարծես թե դառնում են առաջնթացը ապահովող շարժիչ ուժ՝ ստանալով ժողովրդի, հասարակության աջակցությունն ու պաշտպանությունը։

Այդպիսի ուժ մեր ժողովրդի համար Արցախյան շարժման և անկախության համար պայքարի վճռորոշ պահին դարձավ Հայոց համագգային շարժումը (ՀՀՇ), որի բարձրացրած հարցերը, հռչակած կարգախոսները, գաղափարները, անշուշտ, ունեին համագգային հնչեղություն, որոնք էլ իրավամբ որոշակի ժամանակ նրան դարձրին համագգային շարժումը գլխավորող իրական ուժ։ 1989 թ. հունիսի 17-ին Երևանում կայացած Հայոց համագգային շարժման հիմնադիր ժողովը, քննարկելով և ընդունելով կազմակերպության ծրագիրն ու կանոնադրությունը, որոշում ընդունեց դիմել ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդին՝ կազմակերպությունը պաշտոնապես ճանաչելու և գրանցելու համար։ Հանրապետության Գերագույն խորհուրդը նույն թվականի հունիսի 25-ին որոշում կայացրեց պաշտոնապես ճանաչել կազմակերպությունը։ Որոշման մեջ նշվում էր, որ Հայոց համագգային շարժումը նպատակ ունի գործել Սահմանադրության շրջանակներում և առաջնորդվել ժողովրդավարության, սոցիալական արդարության սկզբունքներով, նպաստել հայ ժողովրդի առջև ծառացած ազգային, սոցիալ-տնտեսական և հոգևոր խնդիրների,

⁶ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհուրդ, 1990-1995, Ե., 1995, էջ 18։

հանրապետությունում բնակվող մյուս ազգերի ու ազգությունների շահերի իրականացմանը:

ՀԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը, ելնելով հանրապետության Սահմանադրության 49-րդ հոդվածից, ՀՀ-ն ճանաչեց որպես հասարակական կազմակերպություն, իսկ արդեն 1991 թ. հուլիսի 15-ին ՀՀ արդարադատության կոլեգիան իր 40/2 որոշմամբ վավերացրեց Գերագույն խորհրդի որոշումը⁷:

Շարժման ծնունդը, պատմական ասպարեզ գալը օրինաչափ էր, անհրաժեշտություն՝ թելադրված ժամանակի պահանջով, որն էլ քաջ գիտակցում էին շարժման հիմնադիրները: Եվ պատահական չէ, որ շարժման վերելքի պահին ՀՀ 2-րդ համագումարում (25 նոյեմբերի 1990 թ.), որտեղ քննարկվում էին շարժման ծրագրի, կանոնադրության ընդունման հարցերը, արձանագրվեց, որ Արցախյան շարժումը բնականորեն ընդգրկեց հայ ժողովրդի ճակատագրի հետ կապված բոլոր հիմնահարցերը և վերածվեց համազգային շարժման՝ ներգրավված մասնակիցների քանակով ու առաջադրված խնդիրների բազմազանությամբ: Հատկապես կարևորվում է ազգային անկախ պետականության ստեղծման գաղափարը, ինչպես նաև ժողովրդավարության հաստատումը, քանի որ հայ ժողովուրդը լավագույնս կարող է դրսևորել իր ունակություններն ու կարողությունները, լուծել ազգի առջև ծառացած խնդիրները և նպաստել համաշխարհային քաղաքակրթության զարգացմանը՝ ապրելով ազատ ժողովրդավարության պայմաններում, առանց արտաքին ճնշման՝ ինքնուրույն որոշելով իր քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային կյանքի հիմնահարցերը:

Նկատի ունենալով շարժման ծավալումը, շարժմանը գործուն մասնակցելու հասարակության ամենատարբեր խավերի պատրաստակամությունը՝ դեռևս 1988 թ. օգոստոսին Ղարաբաղյան շարժման Հայաստանի կոմիտեն անհրաժեշտ համարեց կազմակերպական ձև տալ համաժողովրդական շարժմանը և ձեռնարկեց Հայոց համազգային շարժում կազմակերպության ստեղծումը: Կոմիտեն, որպես նախաձեռնող խումբ, ժողովրդի քննարկմանը ներկայացրեց ՀՀ-ի ծրագիրը, որի առաջադրած գաղափարական սկզբունքները որոշակիորեն նպաստեցին ազգային խընդիրների խոր ըմբռնմանը, պայքարի քաղաքական ճիշտ ուղիների ընտրությանը, ժողովրդական առողջ ուժերի առավել կազմակերպվածությանն ու համախմբմանը: ՀՀ ծրագրում այդ սկզբունքների արձանագրումը և գործնական քաղաքականության մեջ դրանց իրականացումը հանգեցրին նրա գաղափարական և քաղաքական հաղթանակին և նպաստեցին ՀՀ-ի վերածմանը ամուր հասարակական-քաղաքական կազմակերպության⁸:

Սակայն, ցավոք, ժողովրդի այդ ոգևորությունը, նրա կողմից համազգային շարժմանը ուղղակիորեն թե անուղղակիորեն հաղորդակից, մասնակից դառնալը

⁷ Տե՛ս ՀՀ արդարադատության նախարարության կուսակցությունների, լրատվության միջոցների, հասարակական և այլ կազմակերպությունների գրանցման վարչության նյութերը, գործ 8, թ. 1-2:

⁸ Տե՛ս ՀՀ-ի ընթացիկ արխիվ, ՀՀ վարչության արխիվային նյութեր ՀՀ-ի գործունեության մասին, թղթապանակ հ. 1, թ. 1: Հայաստանի ազգային արխիվ, ֆ. 4516, ց. 1, գ. 13, թ. 1, գ. 51, թ. 4-5:

երկար չտևեցին: Ինչ խոսք, դրա մեղքի առյուծի բաժինը, այլ հանգամանքներից, գործոններից գատ, ընկնում է շարժման ղեկավարների վրա, որոնք, իշխանության գալով, սկսեցին որոշակի սկզբունքներից հեռանալ և նույնպիսի կամք, վճռակա-նություն հանդես չբերեցին, ինչպես շարժման վերելքի պահին՝ հավատարիմ մնալու ժողովրդի գործին, նրա շահերին: Նրանք շտապեցին օր առաջ ձեռքա-գատվել հնից՝ կարծելով, որ ավելի կամրանա իրենց ոտքի տակի հողը: Մինչդեռ նման քաղաքականությունը ժողովրդի մեծ մասին դարձրեց անօգնական, և նրա ստեղծած «նոր պետությունը», կտրվելով ժողովրդից, դարձավ պետություն՝ իշխա-նության եկածների համար, հաճախ անազնիվ ճանապարհով հարստություն ձեռք բերողների, կուսակցողների համար, ժողովրդի հաշվին հարստացողների համար:

Նման պայմաններում ժողովուրդը հիասթափություն ապրեց իր երեկվա հերոսներից, քաղաքական այն էլիտայից՝ վերնախավից, որին հավատում և մեծարում էր շարժման վերելքի օրերին: Առանց խորանալու այդ պատճառների մեջ, որոնք ավելի լուրջ, խոր գիտական քննարկման անհրաժեշտություն ունեն, հարկ է ասել, որ, ցավոք, շատ չանցած՝ անդունդ առաջացավ մեր ժողովրդի մեծ մասի և Հայոց համագգային շարժման միջև, մեծ հիասթափություն՝ նրա առանձին գործիչների, ընդհանրապես հանրապետության իշխանավորների, քաղաքական ղեկը ստանձնած գործիչների նկատմամբ: Ժողովուրդ-իշխանություն անդունդը, հակասությունները խորանում էին: Եվ պատահական չէ, որ ժողովուրդը, ծնելով շարժումը, ուժ տալով շարժմանը և բերելով իշխանության, նաև մերժեց շարժումը, որի անառարկելի վկայությունը 1999 թ. մայիսի 30-ի Ազգային ժողովի ընտրու-թյուններին ընդամենը 12559 կամ 1,17% ձայն հավաքելն էր⁹: Հատկանշական էր, որ ՀՀ-ից Ազգային ժողովում միայն մեկ պատգամավոր էր ընտրվել, այն էլ մեծամասնական համակարգով՝ Վանո Սիրադեղյան¹⁰: Եվ որքան էլ նման կարգի ընտրությունները հանրապետությունում հիմնականում անարդար և մեծ խախ-տումներով են անցնում, միևնույն է, սա իրողություն է: ՀՀ-ն պետք է այդ ամենից անհրաժեշտ հետևություններ անի և դասեր քաղի: Դա անհրաժեշտ է նաև մյուս քաղաքական ուժերի, հատկապես երկրի քաղաքական ղեկի մոտ գտնվող ուժերի համար:

Սակայն բոլոր դեպքերում ՀՀ-ի իշխանության գալը արմատապես փոխեց հանրապետության հասարակական-քաղաքական կյանքը: Քայլեր կատարվեցին հատկապես բազմակուսակցական համակարգի ձևավորման, հայ ավանդական կուսակցությունների՝ հայրենիք վերադառնալու և նորանկախ հանրապետության կյանքի բոլոր բնագավառներին մասնակցելու ուղղությամբ: Միայն 1991 թ. հանրապետությունում գրանցվել և իրենց գործունեությունն են սկսել ծավալել 22 կուսակցություններ¹¹: Ի դեպ, այդ նորաստեղծ կուսակցությունների շարքում էին

⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողով, Երկրորդ գումարում, Ե., 2001, էջ 29:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 29:

¹¹ Տվյալները վերցված են ՀՀ Արդարադատության նախարարության կուսակցությունների, լրատվության միջոցների, հասարակական և այլ կազմակերպությունների գրանցման վարչու-թյունից, կուսակցությունների մասին ըստ տարիների տված հաշվետվությունից, աղյուսակ հ. 1:

նաև հայ ավանդական այն կուսակցությունները, որոնց խորհրդային իշխանությունը վտարել էր հանրապետությունից, և մոտ 70 տարի Սփյուռքի տարբեր երկրներում ոչ միայն կարողացել էին գոյատևել, այլև դարձել էին բավական կայուն, հասուն, բազմամարդ, իրենց մասնաճյուղերով, սկզբնական կազմակերպություններով, տարբեր երկրներում գործող կուսակցություններ: Այդ կուսակցություններն էին Հայ Յեղափոխական Դաշնակցությունը (ՀՅԴ), Հայաստանի Ռամկավար Ազատական կուսակցությունը (ՀՌԱԿ), Սոցիալ-Դեմոկրատական Հնչակյան կուսակցությունը (ՄԴՀԿ), որոնք վերադառնալով հայրենիք՝ 1991 թ. պաշտոնական գրանցում ստանալուց հետո ձեռնամուխ եղան ակտիվորեն մասնակցելու նորանկախ հանրապետության հասարակական-քաղաքական կյանքին, Ղարաբաղյան ազատագրական շարժմանը և այսօր էլ հավատարիմ են իրենց որդեգրած սկզբունքներին, իսկ ՀՅԴ-ն 2003 թվականից¹² իր մասնակցությունն է բերում նաև քաղաքական կոալիցիային՝ մասնակցելով երկրի առջև ծառացած բազմաթիվ խնդիրների լուծմանը կոալիցիոն կառավարության կազմում:

Հատկանշական է, որ մինչև դաշնակցության Հայաստան գալը ՀՀ-ում այդ օրերին ձևավորվել էր «Հայաստանի Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն» մի նոր կուսակցություն, որը գրանցվելու համար 1991 թ. մարտի 6-ին դիմել էր ՀՀ արդարադատության նախարարություն: Համաձայն ՀՀ Գերագույն խորհրդի 1991 թ. փետրվարի 26-ի որոշման՝ հանրապետությունում թույլատրվում էր բազմակուսակցականությունը, և քանի որ իրենց շարքերում ունեին ավելի քան 20 հազար անդամներ, կանոնադրություն, «Դաշնակցություն» թերթը, 1937 թվականից՝ կնիք և այլն, ուստի խնդրում են գրանցել որպես «Հայաստանի հայ հեղափոխական դաշնակցություն» կուսակցություն: Այդ նպատակով կուսակցությունը 1990 թ. հոկտեմբերի 10-ին հրավիրել էր հիմնադիր ժողով, որտեղ քննարկել էր ՀՀ-ում ստեղծված իրավիճակը, Սփյուռքում գործող դաշնակցության բյուրոյի հետ հարաբերությունները և նկատի ունենալով, որ Սփյուռքի Հայ Յեղափոխական Դաշնակցության բյուրոն, տասնամյակներ շարունակ կտրված լինելով մայր հայրենիքից, նրա սոցիալ-տնտեսական հարաբերություններից, չի կարող գործուն քաղաքական և տնտեսական, ինչպես նաև պաշտոնական աջակցություն ցույց տալ Հայաստանի ներկա կեցությանը, ուստի Հայաստանի Հանրապետությունում անհրաժեշտ է ունենալ գործող ազգային կուսակցություն: Միաժամանակ մեկ այլ գրության մեջ (29.04.1991 թ.) նշվում է, որ 1920-ական թվականների կեսերին մայր հայրենիքում պաշտոնապես լուծարվելուց հետո ՀՅԴ-ի Հայաստանի կազմակերպությունն իր ընդհատակյա գործունեությունը Հայաստանում սկսել է դեռևս 1930-ական թվականներից: 1988 թ. հայտնի իրադարձություններից առաջ և հատկապես այդ ժամանակ, կապված Արցախը մայր հայրենիքին վերամիավորելու հետ, դաշնակցությունը լայն գործունեություն ծավալեց, իսկ 1989 թ. մարտի վերջերին բացահայտեց իր գոյությունը, կազմակերպչական աշխատանք ծավալեց և հանրապետության տարածքում ստեղծեց իր կառուցվածքային ստորաբաժանումները, որի համար էլ 1991 թ. ապրիլի 15-ին դիմել է գրանցվելու որպես «Հայաստանի Հայ

¹² Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողով, Երկրորդ գումարում, Ե., 2004, էջ 29-33:

Հեղափոխական Դաշնակցություն» կուսակցություն: Դա կատարվեց ՀՀ արդարադատության նախարարության 1991 թ. հուլիսի 2-ին կոլեգիայի 38/3 որոշմամբ¹³:

Ինչ խոսք, նման որոշումը ստեղծեց բավական բարդ, լարված իրավիճակ և հարաբերություններ Հայաստանի Հայ Հեղափոխական Դաշնակցության և Սփյուռքից նորից Հայաստան վերադարձած ավանդական ՀՅԴ-ի միջև: Ի վերջո, այդ հակամարտությունը լուծվեց նրանով, որ Հայաստանի դաշնակցությունը շուտով դադարեց գործելուց, և քաղաքական ասպարեզը մնաց Հայ Յեղափոխական Դաշնակցությանը, որն էլ լծվել է հայոց պետականության կայացման, նրա զարգացման անչափ կարևոր գործին:

Նույնպիսի առաքելությամբ էլ մայր հայրենիքում գործում են ՌԱԿ-ը, Հնչակյան կուսակցությունը, Իհարկե, յուրաքանչյուրն իր հնարավորությունների ու կարողությունների չափով:

Սակայն հանրապետությունում բազմակուսակցականության ձևավորումը ունեցավ նաև իր առանձնահատկությունները: Այդ գործընթացը, սակայն, նոր պայմաններում կարճես թե շատ ու շատ գործիչների համար դարձավ ինքնանպատակ, հասարակության աչքին երևալու, ճանաչում ստանալու, իր մասին լայն հասարակությանը հայտնելու մի յուրօրինակ ձև, անկախ նրանից՝ նման կուսակցության ստեղծումը պատմական անհրաժեշտություն էր, թե՛ ոչ: Դա է պատճառը, որ իրար հետևից ստեղծվեցին գրեթե միայն անուններով ու անձերով իրարից տարբերվող քաղաքական կուսակցություններ, որոնց ասելիքը հասարակությանը, ժողովրդին այնքան էլ չէր գրավում, իրենց հետևից չէր տանում: Հանրապետությունում սկսվեց կուսակցությունների ստեղծման մի շքերթ՝ հաճախ արտաքնապես հրապուրիչ անվանումներով, ազնվականական կուսակցությունից մինչև թագավորական, պահպանողականից մինչև ազատական, լիբերալ-դեմոկրատական, «Միավորված հայեր», «Մեկ ազգ», «Ազգի փրկություն», «Մեծ Հայաստան», «Հայրենիք ու պատիվ», «Արժանապատիվ ապագա» և այլ անուններով: Իհարկե, նպատակը հասկանալի է: Հանրապետության անկախությունը մարդկանց հնարավորություն տվեց դրսևորելու իրենց ձգտումները, ավելի ակտիվորեն մասնակցելու նորաստեղծ Երրորդ հանրապետության աշխատանքներին: Դա դրսևորվեց նաև բազմաթիվ քաղաքական կուսակցությունների ձևավորմամբ, որոնցից շատերը ավելի շուտ հռչակեցին իրենց ձևավորման, իրենց գոյության մասին՝ առանց որոշակի հետք թողնելու հանրապետության քաղաքական կյանքում: Եվ դա բնական է, քանզի որքան էլ լավ նկատառումներով էին ստեղծվում քաղաքական կուսակցությունները, միևնույն է, նրանցից շատերը ձևական, անվանական բնույթ էին կրում և ինչպես ստեղծվում, այնպես էլ իրենց գործունեությունն ավարտում էին՝ առանց որևէ նոր գաղափարախոսություն առաջարկելու: Ծանոթանալով հանրապետության քաղաքական կուսակցությունների ծրագրերին, կանոնադրական սկզբունքներին և գործունեությանը՝ հարկ է ասել, որ դրանց ծրագրային շատ դրույթներ գրեթե նույնն են,

¹³ Տվյալները վերցված են ՀՀ արդարադատության նախարարության կուսակցությունների, լրատվության միջոցների, հասարակական և այլ կազմակերպությունների գրանցման վարչությունից, կուսակցությունների մասին՝ ըստ տարիների տված հաշվետվությունից, գործ 7, թ. 1-2:

բոլորն էլ կողմ են ժողովրդավարական, իրավական, սոցիալական պետության ստեղծմանը, քաղաքացիական հասարակարգի ձևավորմանը, Արցախյան հարցի արդարացի, հայանրպաստ լուծմանը, հասարակական-քաղաքական կյանքի ազատականացմանը, բազմակուսակցականության ձևավորմանը և այլն:

Եվ եթե դրան ավելացնենք, որ ի տարբերություն պատմական այլ ժամանակների, երբ կուսակցությունները ստեղծվում էին հասարակության այս կամ այն խավի, դասի շահերն արտահայտելու կամ էլ պաշտպանելու համար, ապա այժմ արդեն նոր պայմաններում բոլորն էլ հռչակում են, որ իրենք համաժողովրդական կուսակցություն են և արտահայտում են ողջ ժողովրդի շահերը:

Նման պարագայում, երբ բոլորը խոսում և երդվում են ժողովրդի անունից, ժողովրդին մնում է կուսակցությունների մասին դատել նրանց առօրյա գործունեության, նրանց խոսքի և գործի, և ոչ սոսկ իրականությունից բավական հեռու, ամբոխահաճո հայտարարությունների հիման վրա, որոնք ավելի շատ ժողովրդի ձայները հավաքելու, իշխանության գալու նպատակ ունեն:

Շատ կարևոր էր նաև, թե ով է գլխավորում կուսակցությունը, իր կերպարի մեջ ինչ է խտացնում և մարմնավորում: Ցավոք, այդ իմաստով ևս ժողովրդականություն, համընդհանուր հեղինակություն վայելող շատ քիչ կուսակցական առաջնորդներ ունենք, որն էլ զգալի չափով վարկաբեկում է ոչ միայն այս կամ այն կուսակցությունը, այլ նաև կուսակցության հասկացությունն ընդհանրապես:

1990-ական թվականներից սկսած՝ հանրապետությունում սկսեցին իրար հետևից ստեղծվել բազմաթիվ նոր կուսակցություններ, որը մեծ մասամբ կատարվում էր նախկին կուսակցությունների կիսման կամ պառակտման հաշվին:

Հետաքրքիր է, որ 1992 թ. հանրապետությունում ստեղծվեց 5 նոր կուսակցություն, 1993 թ. 4, իսկ արդեն 1994- 1995 թթ., որը նաև Ազգային ժողովի ընտրությունների նախապատրաստման և անցկացման տարի էր, ստեղծվեցին 18 կուսակցություններ:

2003 թ. հանրապետությունում կուսակցությունների թիվը հասավ 116-ի, որոնց մեծ մասը, ինչ խոսք, իրականում ստեղծված էին թղթի վրա: Իսկ երբ 2002 թ. հուլիսի 3-ին հանրապետության Ազգային ժողովն ընդունեց կուսակցությունների մասին նոր օրենք, ոչ բոլոր կուսակցությունները կարողացան քննություն բռնել և վերագրանցվել:

2004 թ. հունվարին հանրապետությունում կուսակցությունների թիվը հասնում էր 52-ի, իսկ արդեն 2005 թ. հոկտեմբերին՝ 71-ի¹⁴:

2006 թ., որը նախընտրական տարի է, հանգեցրեց նրան, որ հանրապետությունում սկսեցին ձևավորվել նոր կուսակցություններ, իսկ ոմանք սկսեցին իրենց մասին հայտարարել. օրինակ, Արտաշես Թումանյանը հայտարարեց «Նոր երկիր» կուսակցության ստեղծման մասին, հրապարակվեց կուսակցության ծրագիրը, բայց այդպես էլ կուսակցությունը լույս աշխարհ չեկավ. մինչդեռ այնպիսի կուսակցություններ, ինչպիսիք «Դաշինք», «Բարգավաճ Հայաստան» կուսակցություններն են

¹⁴ Նույն տեղում:

և այլն, խոսում է այն մասին, որ կուսակցությունների ձևավորումը հանրապետությունում դեռևս շարունակվում է:

Հանրապետության քաղաքական կուսակցությունների շարքում իր յուրօրինակ տեղն ունի Ազգային ինքնորոշում միավորում (ԱԻՄ) կուսակցությունը, որն իր գործունեությունը ծավալել է դեռևս խորհրդային իշխանության տարիներին՝ իհարկե, գործելով ընդհատակում և ենթարկվելով հետապնդումների: «Ինքնորոշում միավորումը» հայ քաղաքական իրականության մեջ առաջին քրիստոնեական կազմակերպությունն է, որը սկսել է գործել 1966 թ. «Ազգային միացյալ կուսակցություն» (ԱՄԿ), 1987 թ.՝ «Ազգային ինքնորոշում միավորում» (ԱԻՄ), իսկ 1997 թ.՝ «Ինքնորոշում միավորում» (ԻՄ) անուններով:

ԱՄԿ-ն, որի հիմնադիրն էր Հայկազ Խաչատրյանը, երկար տարիներ՝ մինչև 1987 թ., գործել է ընդհատակում: Որդեգրելով ԱՄԿ-ի ծրագրի հիմնադրույթները՝ այն 1987 թ. վերանվանվեց ԱԻՄ-ի և կոմունիստական ամբողջատիրության տարիներին պայքարի ելավ այդ կարգերի դեմ՝ նպատակ ունենալով հասնելու անկախության: Ինչպես նշվում է ԱԻՄ-ի ծրագրային փաստաթղթերում, ԱԻՄ-ը իր առջև նպատակ էր դրել հասնելու հայ ժողովրդի դարավոր իդաի կատարմանը՝ հասնել նրա անկախությանը, պետականության վերականգնմանը, որի համար էլ նա իրեն համարում էր հայ ժողովրդի ազգային պետականության վերականգնման առաջամարտիկը¹⁵:

Կուսակցությունը խորհրդային կարգերի վտանգավոր ժամանակներում մշակել էր գործելու բազմաթիվ նախաձեռնությունների համակարգ հետամուտ եղել դրա իրականացմանը: ԱԻՄ-ի հինգ հիմնադիրները՝ Պարույր Հայրիկյանը, Մովսես Գորգիսյանը և մյուսները, պայքարի դրոշ Բարձրացրին՝ նպատակ ունենալով հասնել հանրապետության անկախությանն ու ինքնորոշմանը: ԱԻՄ-ը իր կանոնադրական սկզբունքներում կարևորություն էր տալիս ժողովրդավարությանը՝ գտնելով, որ երկրի գերագույն իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին, որն էլ իրավունք ունի ինքնուրույն տնօրինելու իր ճակատագիրը: Արձագանքելով և գնահատելով 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ի անկախության հանրաքվեն՝ ԱԻՄ-ը կարծում է, որ իր անվան «ազգային» մասնիկը ժամանակի ընթացքում վերադարձվեց ազգային հավաքականության գերագույն հաստատությանը՝ պետությանը: Դա էլ նշանակում է, որ ԱԻՄ-ը կատարել և կատարում է իր առաքելությունը, քանի որ նրա ծրագրի հիմնական մասը իրականություն է դարձել, իսկ մյուսների իրագործումից է կախված հայ ժողովրդի արժանավայել ապագան: «ԱԻՄ-ը, - ասված է նրա կանոնադրության մեջ, - անառարկելիորեն նվաճել է առաջնորդ կուսակցության դերը»¹⁶: Չժխտելով ԱԻՄ-ի դերակատարությունը հանրապետությունում նոր մտածողության, անկախության հասնելու գործում և այլն՝ այնուամենայնիվ, հանրապետությունում գործող շատ կուսակցությունների առաջնորդներ տառապում են «առաջնորդացավով», առաջինը, միակը լինելու ձգտումով: Ցավոք, նման առաջնորդացավը միայն ԱԻՄ-ինը չէ: Դրանով տարված

¹⁵ Նույն տեղում, գործ 10, թ. 1:

¹⁶ Նույն տեղում, թ. 2:

են հանրապետությունում գործող կուսակցությունների մեծ մասը, հատկապես կուսակցությունների ղեկավար-առաջնորդները, որոնք դժվար թե համաձայնվեն, որ հարկ չկա մեր փոքրիկ հանրապետությունում ունենալ այդքան շատ կուսակցություններ և հրաժարվեն իրենց փոքրիկ «առաջնորդ» կարգավիճակից ու միանան մյուս կուսակցություններին, միանան գաղափարների շուրջ, հանրապետությունում կուտակված վիթխարի հարցերի լուծման շուրջ և փորձեն ժողովրդին համախմբել այդ խնդիրների հաղթահարման համար:

Այսօր հիմնականում գերիշխում է «ինքնուրույն» երևալու, առանձին գործելու ձգտումը, որն էլ իր հերթին խանգարում է ժողովրդի միասնությանը, համախմբմանը, ստեղծում իրար դեմ պայքարող, իրար վարկաբեկող կուսակցությունների մի շարք: Դրա հետևանքով ժողովուրդը ավելի է հիասթափվում, ավելի է օտարվում նրանցից, իսկ կուսակցություններն էլ ժողովրդից:

Իհարկե, հանրապետությունում կան նաև կուսակցություններ, որոնք հարուստ են մտավոր կարողություններով, տեսական գիտելիքներով, օժտված անհատներով. օրինակ՝ Հայաստանի դեմոկրատական կուսակցությունը, Ազգային միաբանությունը, ՀՀԾ-ն, ԱԺՄ-ն, «Արժանապատվություն», «Արժանապատիվ ապագա» և այլ կուսակցություններ. սակայն դրանք ի վիճակի չեն իրենց անջատ-անջատ ուժերով ներագրել հանրապետության հասարակական-քաղաքական գործընթացների վրա: Նրանք ձևով նրանց գործունեությունը հեռանկարային և արդյունավետ չէ:

Հանրապետությունում քաղաքական կուսակցությունների նման առատությունը ոչ այնքան օգնում է բազմակարծության (պլուրալիզմի), այլակարծության, ժողովրդավարության հաստատմանը, որքան այդ արժեքների վարկաբեկմանը, ժողովրդի անտարբերությանը հանրապետությունում կատարվող գործընթացների նկատմամբ: Մարդկանց ավելի շատ մտահոգում են ամենօրյա հոգսերը, օրեցօր վատթարացող տնտեսական կենսապայմանները, անօրինականությունները, մարդու իրավունքների ոտնահարումը և այլն:

Այսօր արդեն դժվար է մարդկանց համախմբել հաճախ էժան, ամբոխահաճո կարգախոսների շուրջ և «խաղալ հայրենասիրություն»: Մարդիկ դրանց արդյունքները տեսել են իրենց դառը փորձով և նորից հեշտությամբ չեն գնա այս կամ այն ոչինչ չտվող կարգախոսների հետևից: Իսկ նման վիճակն էլ ձեռնտու է իշխանության, քաղաքական ղեկի մոտ գտնվող քաղաքական ուժերին, որոնք էլ, մասնատելով ժողովրդին, մասնատելով քաղաքական դաշտը, շարունակում են կառավարել՝ ստեղծելով անփոխարինելի լինելու պատրանք, մտայնություն:

Այսօր ավելի մեծ ընդհանրացումների, ավելի մեծ հետևություններ անելու, անցյալից դասեր քաղելու ժամանակ է և ոչ նորանոր քաղաքական կուսակցություններ ստեղծելու ժամանակ: Ավելին, այսօր հանրապետությունում գործող տասնյակ կուսակցությունների՝ ըստ ուղղությունների, գաղափարախոսության և այլնի միավորման, կուսակցական միավորումների, դաշինքների ստեղծման ժամանակաշրջան է: Ինչպես ասում են, այսօր ավելի շատ քարեր հավաքելու ժամանակաշրջան է և ոչ թե շոալյորեն հանրապետության քաղաքական դաշտը

մասնատելու, քաղաքական ուժերին իրար դեմ հանելու ժամանակաշրջան: Իհարկե, դա անչափ դժվար խնդիր է, բայց պատմությունը մեզ այլ հնարավորություն չի տվել: Կհասկանան հանրապետության քաղաքական ուժերը, կուսակցությունները այդ ամենը և կհամախմբվեն՝ ստեղծելով մի քանի, ըստ էության խոշոր, ազդեցիկ, իրենց հետևից տասնյակ հազարները տանող, իրենց գաղափարական հայացքները կիսող կուսակցություններ: Այդ դեպքում կշահի թե՛ երկիրը, թե՛ ժողովուրդը, և կձևավորվի դասական քաղաքական կուսակցությունների համակարգ: Ընդհակառակը, չի ձևավորվի նման իրողություն՝ կշարունակվի կուսակցությունների ստեղծման, պառակտման մրցավազքը, մի կուսակցությունից մյուսի անցման, ինչպես ընդունված է ասել՝ առնետավազքը: Հանրապետությունը կհայտնվի քաղաքական պայքարի հորձանուտում, որտեղ յուրաքանչյուրը կփորձի մյուսին համոզել իր ճշմարտությունը՝ այդպես էլ ուժ չգտնելով և կամք չդրսևորելով վեր կանգնել նեղ, կուսակցական շահերից, որոնք էլ կպառակտեն հասարակությունը, կմեծացնեն ժողովուրդ-իշխանություն անդունդը, ժողովուրդ-կուսակցություն օտարացումը:

Հասկանալ, ընկալել այս ամենը, նշանակում է քայլեր անել երկիրն ավելի միասնական տեսնելու համար: Եվ որքան էլ որ դժվար է ընդհանուր դեղատոմս առաջարկել հանրապետությունում կուտակված բազմաթիվ խնդիրների լուծման ուղղությամբ և փորձել տեսնել դրանց լուծման բանալին, միևնույն է, մի բան պարզ է. առանց փոխհամաձայնության, առանց համագործակցության, առանց չկամության հաղթահարման՝ հնարավոր չէ հանրապետության վաղվա առաջընթացը տեսնել: Միաժամանակ առանց թարմ, նորովի մտածող ուժերի, առանց քաղաքական ղեկավարության լուրջ, արմատական հերթափոխի, իհարկե, պահպանելով նաև փոփոխությունների հանգիստ, առանց ցնցումների իրականացումը, դժվար է իրականացնել այդքան անհրաժեշտ, այո՛, օղի պես անհրաժեշտ փոփոխությունները:

Անկասկած, այդ փոփոխությունների իրականացման գործում անգնահատելի է քաղաքական կուսակցությունների դերը, որոնք ժողովրդավարության, բազմակարծության, այլընտրանքային մտածողության ձևավորման գործում ունեն կարևոր դերակատարում՝ հանդես գալով թե՛ իշխանամետ և թե՛ ընդդիմադիր դիրքերում, որն իր հերթին ժողովրդավարության կարևոր չափանիշներից մեկն է:

Հանրապետության քաղաքական կյանքում այսօր որոշակի հանգամանքների բերումով, որը պայմանավորված է նաև անցման շրջանով և այլ գործոններով, շատ են այն քաղաքական կուսակցությունները, որոնք իշխանություններին ընդդիմադիր են: Իսկ ընդդիմությունը, նրա հանդես գալը, փաստորեն, ուղիղ համեմատական է իշխանությունների վարած քաղաքականությանը:

Այդ իմաստով հետաքրքիր է ցույց տալ, թե հանրապետության որ քաղաքական ուժերը, կուսակցություններն են, որոնք խորհրդարանական ընտրություններում վերջին ավելի քան տասը տարում տարբեր դաշինքներով կամ առանց դաշինքի հաղթահարել են սահմանված տոկոսը և տեղ գրավել հանրապետության Ազգային ժողովում:

Նորանկախ հանրապետության առաջին խորհրդարանի ընտրություններին, որը դեռևս ձևավորվում էր միակուսակցական համակարգի պայմաններում՝ 1990 թ., այնուամենայնիվ, մասնակցեցին երկու քաղաքական ուժեր՝ Հայաստանի կոմկուսը և նոր ձևավորված Հայոց համագլխային շարժումը (ՀՀԾ): Եվ քանի որ կոմկուսն արդեն իր դիրքերը զիջում էր նոր ուժերին՝ ՀՀԾ-ին, ուստի հանրապետության առաջին խորհրդարանում ուժերը կուսակցական խմբակցությունների տեսակետից դասավորվեցին հետևյալ կերպ. ՀՀԾ՝ 56 պատգամավոր, ՀԿԿ՝ 25 պատգամավոր: Բայց հետաքրքիր է ասել, որ հետո արդեն խորհրդարանում կազմավորվեցին 6 պատգամավորական խմբակցություններ՝ «Հանրապետություն»՝ 38 ձայն, ՀՀԴ՝ 12, «Արցախ»՝ 11, «Ազգային ժողովրդավարներ»՝ 10, «Լիբերալ-դեմոկրատներ» և «Ազգային առաջադիմություն»՝ նույնպես 10-ական պատգամավոր¹⁷:

Իհարկե, վիճակը փոխվեց, երբ հանրապետությունում ձևավորվեց բազմակուսակցական համակարգ, և 1995 թ. հուլիսի 5-ին տեղի ունեցած Ազգային ժողովի ընտրություններում օրենքով սահմանված 5 տոկոսի սահմանագիծը հաղթահարեցին 5 կուսակցություններ. «Հանրապետություն» միավորում՝ 20 պատգամավոր, «Շամիրամ»՝ 8, ՀԿԿ՝ 6, ԱԺՄ՝ 3, և ԱԻՄ՝ ևս 3 պատգամավոր¹⁸: Հայաստանի Հանրապետության երկրորդ գումարման 1999 թ. Ազգային ժողովի ընտրություններում 5 տոկոսի սահմանագիծը հաղթահարել էին 6 կուսակցություն և դաշինք, որոնց մեջ էին «Միասնություն» դաշինքը՝ 29 պատգամավոր (41.69%), ՀԿԿ-ն՝ 8 պատգամավոր (12.09%), «Իրավունք և միաբանություն» դաշինքը՝ 6 պատգամավոր (7.96%), ՀՅԴ-ն՝ 5 պատգամավոր (7.84%), «Օրինաց երկիր» կուսակցությունը՝ 4 պատգամավոր (5.28%), և ԱԺՄ-ն՝ 4 պատգամավոր (5.17%)¹⁹: Իսկ 2003 թ. մայիսի 25-ին տեղի ունեցած երրորդ գումարման Ազգային ժողովի ընտրություններում 5 տոկոսի սահմանագիծը հաղթահարել էին ևս 6 կուսակցություններ. Հայաստանի հանրապետական կուսակցությունը՝ 23 պատգամավոր (23.66%), «Արդարություն» դաշինքը՝ 14 պատգամավոր (13.71%), «Օրինաց երկիր» կուսակցությունը՝ 12 պատգամավոր (12.6%), ՀՅԴ-ն՝ 11 պատգամավոր (11.45%), «Ազգային միաբանություն»-ը՝ 9 պատգամավոր (8.91%), և «Միավորված աշխատանքային կուսակցությունը»՝ 6 պատգամավոր (5.67%)²⁰:

Այս գումարման առանձնահատկությունն այն է, որ 2003 թ. մայիսի 25-ին կայացած ընտրություններից հետո Ազգային ժողովում ներկայացված ուժերը՝ Հայաստանի հանրապետական կուսակցությունը (ՀՀԿ), «Օրինաց երկիրը» (ՕԵԿ) և Հայ Յեղափոխական Դաշնակցությունը (ՀՅԴ), կազմեցին քաղաքական կոալիցիա և ընդունեցին հռչակագիր, որում հիմնավորվում են կոալիցիայի ստեղծման

¹⁷ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհուրդ, 1990-1995, Ե., 1995, էջ 125:

¹⁸ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողով, 1996, Ե., 1996, էջ 205:

¹⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողով, Երկրորդ գումարում, Ե., 2001, էջ 28-29:

²⁰ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողով, Երրորդ գումարում, Ե., 2004, էջ 27-28:

նպատակները, ընդհանուր դրույթները, սկզբունքները, պարտավորությունները, կառուցվածքը և, որ կարևոր է, քաղաքական կոալիցիայի գործունեության ժամկետը: Դրանում հատկապես նշվում է, որ հռչակագիրն ուժի մեջ է մտնում ստորագրման պահից և գործելու է մինչև հաջորդ ընտրությունները²¹: Միաժամանակ նախատեսվում էր, որ այն կարող է վաղաժամկետ դադարեցվել սկզբունքային անհամաձայնության առկայության դեպքում, կոալիցիայից կողմերից մեկի դուրս գալու դեպքում և այլն²²:

Եվ քանի որ քաղաքական այդ կոալիցիան ստեղծված էր ոչ թե գաղափարական միասնության և հիմքի վրա, այլ ինչ-որ չափով արհեստածին էր և վերևից պարտադրված, քաղաքական որոշ նպատակներով և այլն, չկարողացավ դիմանալ մինչև վերջ, ճեղքեր տվեց և ի վերջո փլուզվեց: «Օրինաց երկիր» կուսակցության ղեկավարը՝ Ազգային ժողովի նախագահ Արթուր Բաղդասարյանը, 2006 թ. մայիսին հայտարարեց կոալիցիայից դուրս գալու մասին:

Հանրապետության քաղաքական կյանքում կատարվող նման փոփոխությունները վկայում են այն մասին, որ հանրապետությունում գործող քաղաքական կուսակցությունները, ուժերը գտնվում են անցման, որոնումների, իրենց դիրքերի ճշտման և կայացման շրջանում, առանց չափազանցության՝ հեղիեղով շրջանում: Բավական ժամանակ է անհրաժեշտ, որ այդ ուժերը կայունանան, դառնան իրոք ժողովրդի շահերով, նրանց խնդիրներով ապրող և գործող քաղաքական ուժեր, կուսակցություններ և ոչ թե անընդհատ պառակտվեն, մասնատվեն՝ ամեն օր ստեղծելով մի նոր կուսակցություն, մի նոր քաղաքական խմբավորում:

Ի դեպ, այսօր արդեն, 2006 թ. հունիսի առաջին օրերի դրությամբ, քաղաքական կուսակցությունների թիվը հանրապետությունում կազմում է 74²³, որը նախորդ տարիների համեմատ, երբ այն հասնում էր 116-ի, մի փոքր կայունացել է, բայց դեռ հեռու է իրական կայուն և նորմալ վիճակից: Այդ բոլորով հանդերձ՝ հանրապետության քաղաքական կյանքում նոր մթնոլորտ է ստեղծվում, որում անժխտելի է քաղաքական կուսակցությունների դերը, որոնք կոչված են նպաստելու երկրում ժողովրդավարության հաստատմանը, ժողովրդի քաղաքական մշակույթի, ազգային ինքնագիտակցության բարձրացմանը, պետական մտածողության ձևավորմանը: Իսկ դրանք անառարկելիորեն այն կարևոր արժեքները և հենասյուներն են, առանց որոնց երկիրը, հասարակությունը չի կարող զարգանալ և ապրել առաջընթաց:

²¹ Նույն տեղում, էջ 31-32:

²² Նույն տեղում, էջ 32-33:

²³ Տվյալները վերցված են ՀՀ Արդարադատության նախարարության քաղաքական կուսակցությունների և հասարակական կազմակերպությունների գրանցման բաժնից, աղյուսակ թ. 15, թ.8:

ДЕМОКРАТИЯ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПАРТИИ

АБРАМЯН Г. М.

Резюме

В Армении переход от тоталитарной системы к демократии, после провозглашения независимости, обусловлен созданием множества политических партий. Однако их деятельность часто носит формальный характер и не оказывает существенного влияния на общественно-политическую жизнь республики. Большинство партий находятся в стадии поиска, уточнения своих политических позиций. Порой их деятельность носит амбициозный характер и сводится лишь к борьбе за власть.

Со временем эти партии накопят опыт и знания и станут поистине той политической силой, которая будет выражать интересы народа, став неотъемлемой частью формирования истинных демократических ценностей.